

dækker perioden 1340-1536, er særlig klart. Der anføres mange købstæder, en del klostre og enkelte slotte og herregårde, men fuldstændighed er i hvert fald ikke tilstræbt, heller ikke for købstæderne. Læsere kunne herefter forvente, at det var de i teksten anførte lokaliteter, som medtoges på kortet. Heller ikke det er imidlertid tilfældet. Således savnes købstæderne Maribo og Mariager (som omtales s. 74. Mariager var dog næppe købstad); ligeledes herregårdene Ågard (s. 80) samt Vidtskøvlø og Vandås (s. 292). For at sammenfatte: Det er ubegribeligt, at den ellers så kompetente redaktion, der f.eks. har sørget for at præcist bibliografisk apparat, ikke har ment, at kortene falder ind under normerne for videnskabelig præcision.

Et register savnes stærkt.

Erik Ulsig

Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen: *Danmarks Historie 2, 2. halvbind, tiden 1559-1648*. (Gyldendal, 1980). 344 s., kr. 325 for begge halvbind.

Ved at begrænse dette bind om »Adelsvælden« til blot perioden 1559-1648 har man opnået den utvivlsomme fordel, at de epokale år 1536 og 1660 for en gangs skyld ikke bliver *skel*, men problemer, hvis forudsætninger og følger vil kunne behandles i sammenhæng og af samme forfatter. Men uden på nogen måde at rette en kritik imod, hvad Mikael Venge har skrevet, må jeg slutte mig til ovenstående bemærkninger om de mangler, som den reformationshistoriske fremstilling udviser.

Da et »tværsnit« senest er givet af Kai Hørby i dennes senmiddelalder-skildring, er det følgelig helt på sin plads, at dette halvbind indledes med en såre nødvendig introduktion samt en situationsbeskrivelse »Samfund og

stat ved 1560«, hvorpå i fem hovedafsnit følger indre og ydre udviklinger, indtil hele bindet afsluttes med en tilsvarende samfundsskildring »Danmarks situation ved midten af 1600-tallet«.

Nok har dette tidsafsnit to forfattere; men det skal fremhæves, at de i den grad har formået at arbejde sammen, at det faktisk alene er takket være deres indledende note, at man kan finde spor af arbejdsfordelingen (korrekte vel: ansvarsdelingen?), idet Helge Gamrath især har koncentreret sig om de politiske institutioner og udenrigspolitik, medens Ladewig Petersen i højere grad tager sig af sociale og økonomiske problemer.

Stod skildringen i forrige halvbind endnu fortsat i Kr. Erslevs tegn, er vi nu på vej ned i Fridericias tidsafsnit, og som ikke mindst dennes elever især beskæftigede sig med administrativ og økonomisk historie, næsten aner man et »hul« i forskningen vedrørende den i snart generationer så upopulære udenrigs- og krigspolitik; men værket har dog heldigvis kunnet nå at henvise til Frede Jensens og Leo Tandrup's arbejder om henholdsvis Frederik II samt syvårskrigen og kejserkrigens forhistorie. At det (s. 481) »vel først i 1620'erne stod klart, at Gustav Adolfs Sverige uafvendeligt befandt sig på vej mod stormagtsstatus«, forekommer mig dog en lidet heldig, for ikke rent ud at sige tvivlsom formulering, hvis dobbelttydighed ikke passer sig i en håndbog.

Til indledningen hører et forsøg på at indkredse Danmarks folketal. Lejlighedsvis optræder som her en lidt vel stor forkærlighed for diagrammer og tabeller, der forhåbentlig alene skal betragtes som »illustrationer«, da de gerne savner kildeangivelse. Men yderst resigneret konkluderes, at selv antagelsen af 0,8 mill. indbyggere (og

det så sent som 1645) er med en særdeles bred usikkerhedsmargen; og derpå fastslås såre velgørende, at eksakte tal (for bestemte år) næppe heller er så væsentlige, da de talrige epidemier m.m. konstant bevirkede *fluktuationer* og det ofte af så betydeligt omfang, at det først og fremmest drejer sig om at indkredse niveauet, ikke et – givet tilfældigt – stadi i en uoplyst udvikling.

Men måske netop på denne baggrund virker det besynderligt, at fremstillingen tør operere med »et væsentligt befolkningspres i det 16. århundrede«, da for Jyllands vedkommende P. Thorsen for snart 100 år siden dokumenterede, at en tilsyneladende stigning i brugstal i stedet for at betyde øget opdyrkning (og dermed formentlig et voksende folketal) i mange tilfælde skyldtes forskelligt beregningsgrundlag, dvs. at man opnår højst forskellige tal, alt efter om der opgives skatteenheder eller decimantal m.v. Og det virker næsten som stædighed fortsat at hævde et stigende husmandstal »vist især på Sjælland« (s. 379), og det ikke mindst efter den kritik, som bl.a. Skrubbeltang (1978) har rettet, idet der indtil videre ikke er grundlag for at formode andet, end at det (NB i kilderne) stærkt øgede antal huse skyldes henholdsvis statens fiskalisme (anvendelsen af et stedse mere finmasket net til inddrivelsen af skatter) og gods-ejernes iver efter at jordebogs- og dermed indtægtsføre stedse *flere* (i adskillige tilfælde vitterligt langt *ældre*) huse.

Det er ikke mindst adelsvældens begyndende godssystem, der står i centrum i fremstillingen, og det er en fordel, så klart denne er delt op i specialafsnit, såvel kronologisk som sagligt, hvert hovedafsnit fortsat afsluttet med den kommenterende litteratur- og kildegennemgang. Endelig og omsider har man opgivet at betragte agrarudviklingen som en jævnt fremadskriden-

de bevægelse, hvilket specielt får afgørende betydning for opfattelsen af fæstebondens forhold. Dvs. at den klassiske opfattelse af en fortsat og »fremadskridende undertrykkelse« her er afløst af en *brudteori*, idet et egentligt vendepunkt først antages at indtræde efter Christian IVs fejlslagne udenrigspolitik med påfølgende finansielt kaos: »Som helhed fik statens hastige og varigt stigende skattekrav således fra 1630-erne dybtgående, men ensidigt negative sociale virkninger for det danske bondesamfund; den sociale og økonomiske degradering af bondestanden, som kulminerede i 1700-årene, var indledt« (s. 510; jfr. også s. 548 om 1640-erne som »det definitive vendepunkt for det danske samfund«). Man må håbe, at dette fremtidigt vil virke som en betimelig advarsel ikke blot imod at skildre 17. århundredes bondestand på 18. århundredes vilkår, men også og specielt imod at betragte 16. århundredes (realiter endnu lidt kendte) bonde som blot og bar forløber for 17. århundredes.

I god overensstemmelse hermed hævdes det, »at tendensen til overgang til stordrift tog fart i 1630'erne«, dvs. på samme, ret sene tidspunkt (s. 509, jfr. s. 408). Vel citeres korrekt (efter Gunnar Olsen) antal nyoprettede, respektive nedlagte hovedgårde (hvilke frem til ca. 1600 groft sagt modsvarer hinanden); men når derpå opregnes det anslåede antal nedlagte bondegårde (uden forsøg på at anslå det muligvis lige så store antal nyoprettede bondegårde), vil dette ulykkeligvis kunne bidrage til fortsat at holde liv i forestillingen om adelsvælden som én lang bondegårdsnedlæggelsesperiode.

Mest ved vi selvfølgelig om kron- og adelsgoods, og naturligvis har netop Ladewig Petersen her specielt kunnet trække på sine egne mange arbejder om overgangen »fra domæne- til skat-

testat«, på hvilken baggrund det virker næsten for beskedent (s. 553) at hævde, at »det helt grundlæggende forskningsarbejde« endnu forestår. Men det skyldes selvfølgelig især ønsket om at få de nu ret vel belyste danske forhold sat i relation til den internationale konjunkturudvikling (jfr. debatten om »det 17. århundredes krise«), idet 16. århundredes prisrevolution omkring århundredskiftet afløses af vigende priser, hvilket dengang som nu uundgåeligt berørte landbrugsproducenterne føleligt. Og trods omhyggelig omtale af f.eks. Christian IV's diverse merkantilistiske eksperimenter m.v. (med omfattende litteratur) har de kyndige forfattere ingen tilbøjelighed til at overvurdere disses betydning i det overvejende agrare danske samfund.

En hovedlinie bindet igennem (så selvfølgelig, at den ikke kan gentages ofte nok!) er *væksten* i administrationen og dermed af kildematerialet perioden igennem, storartet konkretiseret ved (s. 486) at bemærke, at medens Danske Kancelli i 1570-erne årligt havde ca. 500 (bøgførte) ekspeditioner, var dette tal i 1630-erne firedoblet (jfr. hertil det af alle tidens kyndige velkendte fænomen, at Kancelliets Brevbøger indeholder stedse færre år pr. bind). Derfor burde man nok holde sig for øje, at de redeligt anførte, ofte gruppevækkende skildringer af en udbredt forarmelse og et talstærkt proletariat (ved tidsafsnittets afslutning) ikke blot har en tidsmæssig sammenhæng med de krige, besættelser, epidemier m.fl. katastrofer, som fulgte i kølvandet på Christian IV's fejlslagne udenrigspolitik, men at de selvsamme årsager igangsatte en eskalerende skatteskrue og dermed en øget *arkivdannelse*. Vi har kort og godt intet til sammenligning velegnet kildemateriale fra tidligere perioder; i hvert fald turde en opgørelse fra Fuglse herred 1582 på 121

»værdigt trængende« over for 740 tiendeydere (s. 380) hvile på et helt andet, dvs. usammenligneligt grundlag.

Og vel opstilles en interessant hypotese om voksende skel i løbet af 17. århundrede *inden for* de enkelte stænder. Som København nu markant begynder at overfløje de i stigende grad stagnerende provinskøbstæder, og højadelens godsrigdom kontrasterer den lavere adels voksende forarmelse, ser vi, at bondestandens generelle nedtrykkelse ledsages af vidnesbyrd om »rige bønder« med rentebærende kapitaler; men man kan dog ikke lade være med at spørge sig selv, om ikke denne tilsyneladende voksende *differentiering* indenfor de enkelte stænder kunne skyldes, at vi først i løbet af 17. århundrede begynder at finde et materiale, der omsider så småt tillader os at komme *bagom* de velkendte stænderbetegnelser »adel, borger og bonde«?

Når vi (f.eks. s. 411) hører om en stærk godskoncentration (dvs. 1625) inden for en fåtallig, om end skiftende kreds af højadelsmænd, en udvikling, der »forceres« fra 1580-erne, hvorved en talstærk lavadel *udskiltes*, afsvækkes dette dog heldigvis (s. 383), idet vi får at vide, at adelsgodset (man turde sige: selvfølgelig) aldrig havde været »helt jævnt fordelt« på standens medlemmer. Og såfremt de mindre sikre beregninger fra 1580-erne overhovedet tåler sammenligning med de vist ret sikre 1625-tal, turde den (vist blot lidt?) jævner godsfordeling ca. 1580 snarest repræsentere noget højst *unik* i Danmarkshistorien, og i så fald må det være dette, der kræver en plausibel forklaring, da for mig at se alt tyder på, at ejendomsfordelingen blandt adelen i senmiddelalder og på reformationstid var yderst ujævn!

Som ovenfor fremhævet behandles ånds- og kirkehistorien særdeles stedmoderligt; men når ortodoksien – til-

med i dens blomstringstid under Jesper Brochmand – kaldes »stivnet og livløs« (s. 546), turde tabet være til at bære. Større interesse vies tidens vitterlige forsøg på undervisningsreformer. Men med hensyn til den interessante »uddannelseseksplosion« (der ifølge gængs opfattelse var med til at omdanne adelen fra en kriger- til en lærd administratorklasse), er det næppe uvæsentligt at gøre sig klart, at forskningen i meget høj grad er blevet stående på et tidligere (og ofte noget tilfældigt) indsamlet materiale (in casu vedrørende adelige uddannelsesrejser), der – indtil nøjere studier foreligger – ikke tillader absolutte konklusioner, hvor umiddelbart rimelige disse end kunne forekomme.

En nydannelse af overordentlig stor værdi er Ladewig Petersens slutningsafsnit »Arkiv- og kildeoversigter«, der giver langt mere, end overskriften lover. Her er således ikke blot arkivhistorie og dansk udgivervirksomheds historie, men bl.a. et særdeles nyttigt stykke »kildetypologi«, alt sammen en logisk følge af den hyppigt nævnte ændrede kildesituation (omtalt allerede i indledningen til Mikael Venges afsnit). Sluttelig afrundes bindet af den forventede bogliste, hvortil anmelderen triumferende (om end så småligt) kan anke over at have bemærket et i teksten citeret værk, der ikke er nævnt her! En vist ret enestående fejlhenvielse s. 410 til § 119 skal utvivlsomt være til § 117; og henvisningen s. 456 til kortet s. 420-21 (ikke 422!) drejer sig dog næppe om »smålen«?

Hvor grundigt og omfattende det bibliografiske afsnit end er, og kommende læsere vil være redaktionen megen tak skyldig, kan det dog lejlighedsvis være nyttigt også at orientere sig i litteraturfortegnelserne til den sideløbende udsendte »Dansk social historie«, idet dette værks 2. og 3. bind (af henholdsvis Kai Hørby og E. Ladewig

Petersen) på visse punkter (f.eks. vedrørende demografien) næsten virker som en art »for- og specialstudier« hertil.

Alt i alt fylder »apparatet« til nærværende bind godt en tredjedel af det samlede sidetal, utvivlsomt en hel rigtig disposition, der bidrager til at gøre værket til den uundværlige håndbog for alle historiefagets udøvere, ikke mindst i universitetsundervisningen. Dette bind er en virkelig bedrift, og at læsningen sætter tanker i gang, ja lejlighedsvis ægger til modsigelse, er jo blot en yderligere dokumentation af dets fundamentale betydning. F.eks. er retsvæsenet og de mange hertil hørende delreformer grundigt skildret i sammenhæng med den administrative udvikling. Og skitsen af forfatningsgrundlaget under adelsvælden virker som en direkte opfordring til kommende forskere om at tage fat her.

Ydermere er kortmaterialet noget forbedret, dog uden at savnet af et egentligt historisk atlas på nogen måde kan siges at være afhjulpet.

Troels Dahlerup

Københavns Universitet 1479-1979.

Bind IV: Gods. Bygninger. Biblioteker. Red. Svend Ellehøj og Leif Grane. (G.E.C. Gad, 1980). 495 s., ill., kr. 250,00 (ekskl. moms).

Bind V: Det teologiske Fakultet. Red. Leif Grane. (G.E.C. Gad, 1980). 602 s., ill., kr. 300,00 (ekskl. moms).

Bind VII: Det lægevidenskabelige Fakultet. Red. Johs. C. Melchior, Erik Andreasen, K. Brøchner-Mortensen, Albert Gjedde, Vilh. Møller-Christensen, Dyre Trolle. (G.E.C. Gad, 1979). 532 s., ill., kr. 260,00 (ekskl. moms).

I anledning af Københavns universitets 500 års jubilæum er planlagt en monu-